

PATHOPSYCHOLOGICAL FEATURES OF NEUROTIC DISORDERS IN RURAL POPULATION

O. M. ZINCHENKO

The results of the studies of pathopsychological features of neurotic disorders in the patients living in rural areas have been presented. The indices of life quality, social and psychological adaptation, level of expression of basic interpersonal needs of an individual were analyzed. General and specific psychological features of the patients with neurotic disorders, which should be taken into account in medical and prophylactic measures, have been revealed.

Key words: neurotic disorders, pathopsychological features, rural population, urban population.

Надійшла 05.09.2019

УДК 616.89::616.895+616.891:616-057

Канд. мед. наук К. А. КОСЕНКО

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АГРЕСИВНОСТІ І ВОРОЖОСТІ ЯК НАСЛІДКІВ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ У МОРЯКІВ ДАЛЕКОГО ПЛАННЯ МОРСЬКОГО ТОРГОВОГО ФЛОТУ

КНП «Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я» ООР

Проаналізовано психопатологічні й патопсихологічні особливості феноменів агресивності й ворожості як деструктивної відповіді особистості на наднормові професійні стрес-фактори залежно від специфіки професійної діяльності моряків далекого плавання. Установлено, що переважна більшість мореплавців, незалежно від специфіки професійної діяльності, живуть із перманентним відчуттям провини підвищеної вираженості, що негативно впливає на стан їхнього психічного здоров'я.

Ключові слова: моряки далекого плавання, командний склад торгового морського флоту, робітники торгового морського флоту, агресивність, ворожість.

Моряки далекого плавання належать до професійних груп з одним із найбільших ризиків піддаватися дії психосоціального стресу, який, як відомо, негативно впливає на психічне здоров'я [1]. Психогенні тривожні, депресивні стани або психічні й поведінкові розлади, пов'язані із уживанням психоактивних речовин, є визнаними проблемами охорони здоров'я у морському секторі [2–5]. Однак до зазначених, асоційованість яких із дією професійного стресу має значну доказову базу, на теперішній час деякі дослідники додають агресію й пов'язані з нею феномени, бо існують дані щодо наявності лінійного зв'язку між агресією та професійним стресом [6].

Багаторічні дослідження проблеми психічного здоров'я моряків свідчать про наявність значних відмінностей, пов'язаних зі специфікою їхньої професійної діяльності. За однією версією, більш значному стресовому навантаженню піддається командний склад, оскільки на офіцерах-судноводіях лежить більша відповідальність за все, що відбувається на судні під час рейсу, за іншою — рядовий

молодший персонал є більш вразливим до професійних стрес-факторів, пов'язаних зі значними фізичними й психоемоційними навантаженнями, ніж офіцери [7–11].

Однак усі дослідники однакостанні в одному: мореплавання пов'язане з психічними, психосоціальними та фізичними стресорами, різними залежно від умов праці моряків, тому й стратегії зменшення ризику стресу повинні бути спрямовані на різні їх категорії [2].

Мета цієї роботи — дослідити психопатологічні й патопсихологічні особливості феноменів агресивності та ворожості як деструктивної відповіді особистості на наднормові професійні стрес-фактори залежно від специфіки професійної діяльності моряків далекого плавання морського торгового флоту.

Для досягнення поставленої мети на засадах інформованої згоди з дотриманням принципів біоетики й деонтології протягом 2016–2019 рр. було обстежено 180 представників морського торгового флоту: 110 членів командного складу (КТФ)

та 90 робітників (РТФ). Усіх респондентів було обстежено в період після повернення з рейсу, на базі декількох медичних установ (КНП «Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я» ООР; кафедра психіатрії, наркології та психології Одеського національного медичного університету, медичний центр «Академмарін» НУ ОМА, медичні центри «Крок до життя», «Віта» та ін.), під час добровільного звернення за консультацією лікаря-психіатра.

Дослідження включало використання клініко-психопатологічного й психодіагностичного методів. Специфіку агресивності й ворожості оцінювали за допомогою опитувальника виміру агресивності й ворожих реакцій А. Басса і А. Даркі в адаптації А. А. Хвана та ін. [12]. Згідно з адаптованим А. А. Хваном зі співавт. варіантом методики індекс агресивності можна визначити, проаналізувавши показники за шкалами фізичної агресії, роздратування й вербальної агресії та вивівши середнє арифметичне усіх складових. За таким же алгоритмом індекс ворожості визначається через середнє арифметичне показників за шкалами образи і підозрілості. Сирі бали, перетворені за допомогою поправочних коефіцієнтів у стени, дають можливість оцінити не тільки наявність, а й вираженість агресивних проявів, що відрізняє цей варіант методики від адаптацій інших авторів. Статистико-математичний аналіз включав формування описової статистики та аналіз розбіжностей із використанням непараметричних методів: тесту Манна — Уїтні та точного критерію Фішера.

Переважає більшість офіцерів (53,6%) була у віці 36–50 років, серед матросів питома вага осіб 25–35 (48,9%) та 36–50 (43,3%) років була приблизно однаковою (рис. 1). Осіб старше 50 років серед членів командного складу (25,4%) було втричі більше, ніж робітників (7,8%).

Усі члени командного складу мали вищу освіту, переважна більшість рядових (85,6%) — середню спеціальну. Більше половини чоловіків в усіх групах були одружені (62,7% офіцерів та 55,5% матросів), інші — розлучені.

Результати вивчення розподілу показників індексу агресивності та його складових в обстежених наведено в табл. 1. Серед переважної більшості представників обох груп вираженість фізичної агресії не перевищувала середнього рівня. Так, низький рівень схильності до фізичної агресії був у 56,4% КТФ і 72,2% РТФ ($p < 0,05$), середній рівень — у 42,7 і 25,6% відповідно ($p < 0,01$). Підвищена схильність до фізичної агресії була притаманна 0,9% КТФ і 2,2% РТФ ($p > 0,05$). Таким чином, серед КТФ було виявлено значущу кількість осіб із середнім і меншу — з низьким рівнем вираженості схильності до фізичної агресії, ніж серед

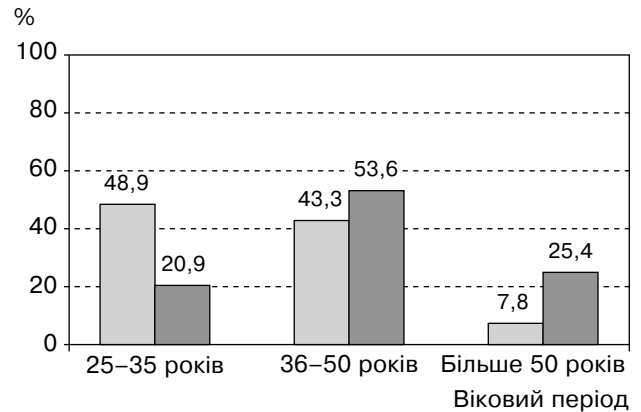

Рис. 1. Розподіл респондентів за віком: □ — КТФ; ■ — РТФ. Те саме на рис. 2, 3

РТФ. Однакова кількість осіб з її високим рівнем свідчила про те, що офіцерський склад більш виражено реагував на стресові умови професійної діяльності через прояви фізичної агресії, ніж матроси.

Навпаки, низька схильність до роздратування була виявлена у значущо більшій кількості КТФ (5,4%) порівняно з РТФ (0) ($p < 0,05$). Розподіл обстежених за середнім (11,8% КТФ і 4,4% РТФ), підвищеним (25,5% КТФ і 33,3% РТФ), високим (15,5% КТФ і 20,0% РТФ), дуже високим (41,8% КТФ і 42,2% РТФ) рівнями не мав значущих розбіжностей між групами ($p > 0,05$). Треба зазначити, що близько половини осіб обох груп характеризувалися високою і дуже високою схильністю до роздратування, на відміну від фізичної агресії, підвищена схильність до якої була виявлена у меншій кількості обстежених в обох групах ($p < 0,05$).

Закономірності розподілу показників вербальної агресії у цілому відповідали тенденціям, установленим при вивченні схильності до фізичної агресії. Так, низький її рівень був притаманний 1,8% КТФ і 4,4% РТФ ($p > 0,05$). Кількість осіб із середньою (8,2% КТФ і 31,1% РТФ) і високою (33,6% КТФ і 17,8% РТФ) схильністю до вербальної агресії мала значущі розбіжності між групами ($p < 0,01$), на відміну від обстежених з підвищеною (29,1% КТФ і 27,8% РТФ) і дуже високою (27,3% КТФ і 18,9% РТФ) схильністю до її проявів ($p > 0,05$). Отже, як і у випадку з фізичною агресією, офіцери продемонстрували більш високу схильність до відреагування патологічного стресового навантаження через прояви вербальної агресії, ніж матроси.

Аналіз розподілу загального індексу агресивності показав, що низький її рівень був притаманний 30,0% КТФ і 41,1% РТФ ($p > 0,05$), середній — 56,4% КТФ і 58,9% РТФ ($p > 0,05$), підвищений — 13,6% КТФ ($p < 0,05$). У цілому для більшості КТФ (86,4%) і всіх РТФ (100%)

Таблиця 1

Розподіл обстежених представників морського торгового флоту за рівнем вираженості індексу агресивності та його складових

Показник	Рівень вираженості	КТФ, n = 110		РТФ, n = 90		p
		абс. ч.	%	абс. ч.	%	
Фізична агресія	Низький	62	56,4	65	72,2	< 0,05
	Середній	47	42,7	23	25,6	< 0,01
	Підвищений	1	0,9	2	2,2	> 0,05
Роздратування	Низький	6	5,4	0	0,1	< 0,05
	Середній	13	11,8	4	4,4	> 0,05
	Підвищений	28	25,5	30	33,3	> 0,05
	Високий	17	15,5	18	20,0	> 0,05
	Дуже високий	46	41,8	38	42,2	> 0,05
Вербальна агресія	Низький	2	1,8	4	4,4	> 0,05
	Середній	9	8,2	28	31,1	< 0,01
	Підвищений	32	29,1	25	27,8	> 0,05
	Високий	37	33,6	16	17,8	< 0,01
	Дуже високий	30	27,3	17	18,9	> 0,05
Індекс агресивності	Низький	33	30,0	37	41,1	> 0,05
	Середній	62	56,4	53	58,9	> 0,05
	Підвищений	15	13,6	0	0,0	< 0,01

характерними були прояви агресивності, що не перевищували середній її рівень.

Середня інтенсивність агресивності (табл. 2, рис. 2) виявилася в амплітуді підвищених показників (56,65±11,51 бала у КТФ і 53,99±9,97 бала у РТФ), без значущих розбіжностей між групами. Інтенсивність схильності до фізичної агресії значуще вища у КТФ — 32,73±11,08 бала, у РТФ — 29,00±11,32 бала (p < 0,05), хоча і перебувала в діапазоні середніх значень. Середній рівень інтенсивності роздратування виявився високим в осіб обох груп, без значущих розбіжностей (62,78±25,34 бала у КТФ і 67,10±17,69 бала у РТФ). Середня інтенсивність проявів вербальної агресії у КТФ була в амплітуді високих значень

(74,43±15,46 бала), а у РТФ (65,87±17,41 бала) — меншою, перебуваючи у рамках підвищених показників (p < 0,01).

Закономірності розподілу рівнів ворожості та її складових в обстежених виявили інші тенденції, перш за все — відсутність значущих розбіжностей у розподілі (табл. 3) та інтенсивності вираженості (табл. 4, рис. 3) цих показників в осіб обох груп.

Так, розподіл схильності до образи був відносно рівномірним серед КТФ і РТФ: низьку мали 1,8 і 4,4% відповідно, середню — 35,5 і 36,7%, підвищену — 54,5 і 47,8%, високу — 8,2 і 7,8%, дуже високу — 3,3% РТФ (p > 0,05).

Таблиця 2

Середня інтенсивність проявів агресивності та її складових в обстежених представників морського торгового флоту (сер. бал±m)

Показник	КТФ, n = 110	РТФ, n = 90	p
Фізична агресія	32,73±11,08	29,00±11,32	< 0,05
Роздратування	62,78±25,34	67,10±17,69	> 0,05
Вербальна агресія	74,43±15,46	65,87±17,41	< 0,01
Індекс агресивності	56,65±11,51	53,99±9,97	> 0,05

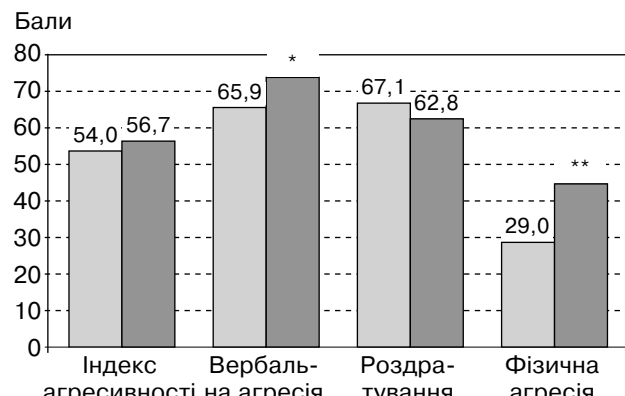

Рис. 2. Порівняльна характеристика середньої інтенсивності проявів агресивності та її складових у групах обстежених: * p < 0,01; ** p < 0,05

Розподіл обстежених представників морського торгового флоту за рівнем вираженості індексу ворожості та його складових

Показник	Рівень вираженості	КТФ, n = 110		РТФ, n = 90		p
		абс. ч.	%	абс. ч.	%	
Образ	Низький	2	1,8	4	4,4	> 0,05
	Середній	39	35,5	33	36,7	> 0,05
	Підвищений	60	54,5	43	47,8	> 0,05
	Високий	9	8,2	7	7,8	> 0,05
	Дуже високий	0	0,0	3	3,3	> 0,05
Підозрілість	Низький	1	0,9	1	1,1	> 0,05
	Середній	7	6,4	5	5,6	> 0,05
	Підвищений	43	39,1	29	32,2	> 0,05
	Високий	25	22,7	26	28,9	> 0,05
	Дуже високий	34	30,9	29	32,2	> 0,05
Індекс ворожості	Середній	9	8,2	10	11,1	> 0,05
	Підвищений	86	78,2	65	72,2	> 0,05
	Високий	13	11,8	12	13,3	> 0,05
	Дуже високий	2	1,8	3	3,4	> 0,05
Почуття провини	Низький	2	1,8	1	1,1	> 0,05
	Середній	38	34,5	16	17,8	< 0,01
	Підвищений	43	39,1	47	52,2	< 0,05
	Високий	18	16,4	18	20,0	> 0,05
	Дуже високий	9	8,2	8	8,9	> 0,05

Розподіл вираженості підозрілості продемонстрував схожу тенденцію, лише з різницею у розподілі кількості осіб із дуже високою схильністю до підозрілості, яка була значуще ($p < 0,05$) більшою, ніж схильність до образи в обстежених обох груп. Низьку схильність мали 0,9% КТФ і 1,1% РТФ, середню — 6,4 і 5,6% відповідно, підвищену — 39,1 і 32,2%, високу — 22,7 і 28,9%, дуже високу — 30,9 і 32,2% ($p > 0,05$).

Низької ворожості серед обстежених установлено не було, 8,2% КТФ і 11,1% РТФ мали середню схильність до неї, 78,2 і 72,2% відповідно — підвищену, 11,8 і 13,3% — високу, 1,8 і 3,4% — дуже високу ($p > 0,05$). Таким чином, переважна більшість моряків далекого плавання, незалежно від особливостей професійної діяльності, відчували ворожість підвищеної вираженості, а приблизно п'ята частина КТФ (13,6%) і РТФ (16,7%) — високої та дуже високої.

Спираючись на думку К. Д. Гапонова [13], що навіть середній рівень вираженості ворожості є патогенним для особистості, а вище середнього — деструктивним чинником, що має руйнівний вплив на психічний стан і рівень соціального функціонування індивідуума, можна впевнено стверджувати, що більшість обстежених перебували в несприятливому психопатологічному стані, який зумовлював

відчуття ними образи на навколишній світ і підозрілості щодо його недоброзичливості до себе.

З огляду на той факт, що серед причинно-наслідкових зв'язків феномена ворожості з іншими деструктивними психологічними конструктами науковці здебільшого відзначають лінійний зв'язок із відчуттям провини, яка реалізує аутоагресивні установки індивіда та передбачає переконання його в тому, що він є поганою людиною [13], ми вивчили розподіл цього показника в обстежених обох груп.

Так, у 1,8% КТФ і 1,1% РТФ відчуття провини було невираженим ($p > 0,05$), відповідно,

Таблиця 4

Середня інтенсивність проявів провини, ворожості та її складових в обстежених представників морського торгового флоту (сер. бал±m)

Показник	КТФ, n = 110	РТФ, n = 90	p
Образ	42,79±12,44	41,70±15,29	> 0,05
Підозрілість	57,09±13,90	58,11±15,43	> 0,05
Індекс ворожості	49,94±10,34	49,91±11,79	> 0,05
Почуття провини	58,40±17,17	62,46±15,37	> 0,05

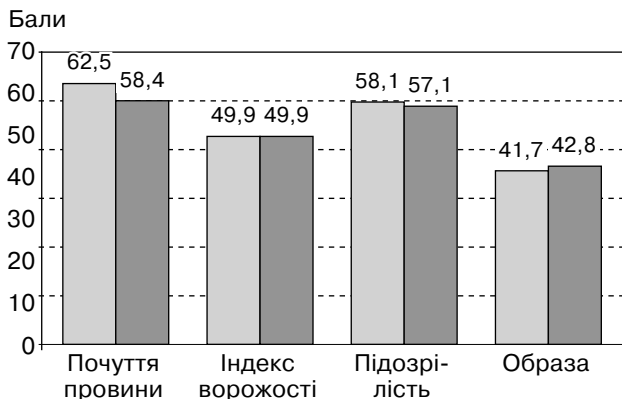

Рис. 3. Порівняльна характеристика середньої інтенсивності проявів провини, ворожості та її складових у групах обстежених

у 34,5 і 17,8% — середнім ($p < 0,01$), у 29,1 і 52,2% ($p < 0,05$) — підвищеним, у 16,4 і 20,0% ($p > 0,05$) — високим, у 8,2 і 8,9% ($p > 0,05$) — дуже високим. Розбіжності між групами виявились значущими в діапазонах середньої (кількість КТФ більша, ніж РТФ) і підвищеної (кількість РТФ більша, ніж КТФ) вираженості відчуття провини. За іншими діапазонами значущих розбіжностей не було виявлено, кількість осіб із відчуттям провини вище середнього рівня серед КТФ становила 63,6%, а РТФ — 81,1%. Таким чином, можна зробити висновок щодо того, що переважна більшість мореплавців існує з перманентним відчуттям провини підвищеної або більшої вираженості, що, без сумніву, негативно впливає на стан їхнього психічного здоров'я.

Середня інтенсивність ворожості, її складових, а також відчуття провини були в межах підвищених значень (табл. 4, рис. 3), причому підозрілість практично досягала показників високої інтенсивності. Однак розбіжностей залежно від особливостей професійної діяльності обстежених не виявлено.

За результатами дослідження можна дійти таких висновків. Для переважної більшості КТФ і практично усіх РТФ характерним є превалювання показників агресивності, що не перевищують середній її рівень, проте середня її інтенсивність перебуває в амплітуді підвищеного діапазону значень.

Серед КТФ трапляється значуще більша кількість осіб із підвищеною схильністю до фізичної і вербальної агресії, ніж серед РТФ (хоча в обох групах ця кількість є меншою, ніж осіб із низькою або середньою схильністю). Це свідчить про те, що офіцерський склад більш виражено реагує на стресові умови професійної діяльності через прояви фізичної і вербальної агресії, ніж матроси. Інтенсивність схильності до фізичної і вербальної агресії також є значуще вищою у КТФ порівняно з РТФ. Схильність до фізичної агресії у моряків

далекого плавання, незалежно від професійної специфіки, перебуває в діапазоні середніх значень, до вербальної агресії у КТФ є високою, у РТФ — підвищеною порівняно з нормативними показниками. Серед КТФ і РТФ приблизно половина осіб характеризуються високою і дуже високою схильністю до роздратування, більшість інших — підвищеною її вираженістю. Інтенсивність роздратування є високою у представників обох груп.

Переважна більшість моряків далекого плавання, незалежно від особливостей професійної діяльності, відчувають ворожість вище середнього рівня, а п'ята частина КТФ і РТФ — високого та дуже високого. Схильність до відчуття образи є відносно рівномірною серед КТФ і РТФ, на відміну від підозрілості, середня і підвищена схильність до якої була притаманна більшості осіб обох груп.

Переважна більшість мореплавців, незалежно від специфіки професійної діяльності, живуть із перманентним відчуттям провини підвищеної або більшої вираженості, що, без сумніву, негативно впливає на стан їхнього психічного здоров'я. Це має враховуватися під час розробки специфічних заходів психотерапії й психофілактики для цього контингенту пацієнтів.

Список літератури

1. Identifying Predictors of Stress and Job Satisfaction in a Sample of Merchant Seafarers Using Structural Equation Modeling / J. McVeigh, M. MacLachlan, F. Vallières [et al.] // *Front Psychol.*— 2019.— Vol. 5.— P. 10–70.— doi: 10.3389/fpsyg.2019.00070.eCollection 2019
2. Psychological stress in seafarers: a review / A. Carotenuto, I. Molino, A. M. Fasanaro, F. Amenta // *International Maritime Health.*— 2012.— Vol. 63 (4).— P. 188–194.
3. *Jeżewska M.* Stress and fatigue at sea versus quality of life / M. Jeżewska, R. Iversen // *International Maritime Health.*— 2012.— Vol. 63 (3).— P. 106–115.
4. Consumption of addictive substances in mariners / R. Pougnet, L. Pougnet, B. Loddé [et al.] // *International Maritime Health.*— 2014.— Vol. 65, Iss. 4.— P. 199–204.
5. *Mellbye A.* Seafarers' depression and suicide / A. Mellbye, T. Carter // *International Maritime Health.*— 2017.— Vol. 68 (2).— P. 108–114.
6. Aggression in Teachers is Related to Role Conflict and Role Ambiguity as Occupational Stress / M. Kanchika, S. Iwasaki, A. Konish [et al.] // *Osaka City Med. J.*— 2015.— Vol. 61 (2).— P. 93–104.
7. Don't forget about seafarer's boredom / D. Jegaden, M. Menaheze, D. Lucas [et al.] // *International Maritime Health.*— 2019.— Vol. 70 (2).— P. 82–87.
8. The Psychological General Well-Being Index (PGWBI) for assessing stress of seafarers on board merchant ships /

- A. Carotenuto, A. M. Fasanaro, I. Molino [et al.] // International Maritime Health.— 2013.— Vol. 64 (4).— P. 215–220.
9. Seafaring stressors aboard merchant and passenger ships / M. Oldenburg, H. J. Jensen, U. Latza [et al.] // Int. J. Public. Health.— 2009.— Vol. 54 (2).— P. 96–105.
10. Allen P. Seafarers' fatigue: a review of the recent literature / P. Allen, E. Wadsworth, A. Smith // International Maritime Health.— 2008.— Vol. 59 (1–4).— P. 81–92.
11. Thomas M. Finding a balance: companies, seafarers and family life / M. Thomas, H. Sampson, M. Zhao // Maritime Policy & Management.— 2003.— Vol. 30 (1).— P. 59–76.
12. Хван А. А. Стандартизация опросника А. Басса и А. Дарки / А. А. Хван, Ю. А. Зайцев, Ю. А. Кузнецова // Психологическая диагностика.— 2008.— № 1.— С. 35–58.
13. Гапонов К. Д. Аналіз феноменів ворожості і провини у осіб з різним рівнем психосоціального стресу, хворих на алкогольну залежність / К. Д. Гапонов // Медицина сьогодні і завтра.— 2018.— № 4 (81).— С. 24–35.

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АГРЕССИВНОСТИ И ВРАЖДЕБНОСТИ
КАК СЛЕДСТВИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА
У МОРЯКОВ ДАЛЬНЕГО ПЛАВАНИЯ МОРСКОГО ТОРГОВОГО ФЛОТА**

К. А. КОСЕНКО

Проанализированы психопатологические и патопсихологические особенности феноменов агрессивности и враждебности как деструктивного ответа личности на сверхнормативные профессиональные стресс-факторы в зависимости от специфики профессиональной деятельности моряков дальнего плавания. Установлено, что подавляющее большинство мореплавателей, независимо от специфики профессиональной деятельности, живут с перманентным чувством вины повышенной выраженности, что негативно влияет на состояние их психического здоровья.

Ключевые слова: моряки дальнего плавания, командный состав торгового морского флота, рабочие торгового морского флота, агрессивность, враждебность.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF AGGRESSIVENESS AND HOSTILITY AS A CONSEQUENCE
OF OCCUPATIONAL STRESS IN MERCHANT NAVY BLUE-WATER SAILORS**

К. А. KOSENKO

Psychopathological and pathopsychological peculiarities of the phenomena of aggression and hostility as a destructive response of a person to the excess professional stress factors, depending on the specificity of the professional activity of blue-water sailors were analyzed. It has been found that the vast majority of mariners, regardless of the specificity of their professional activity, live with a permanent high expression guilt, adversely affecting their mental health.

Key words: blue-water sailors, merchant navy command staff, merchant navy workers, aggressiveness, hostility.

Надійшла 15.10.2019